

FALSAFAH, ALAM DAN BUDAYA DALAM BAHASA KIASAN SUKU KAUM SEMAI

ABU HASSAN ABDUL & MOHD. RASDI SAAMAH

Fakulti Bahasa dan Komunikasi

Universiti Pendidikan Sultan Idris

PENDAHULUAN

Bahasa digunakan oleh penuturnya untuk menyampaikan gagasan, buah fikiran dan perasaannya dalam berbagai-bagai situasi dan tujuan komunikatif. Penggunaan bahasa dengan pelbagai strategi ini telah menampakkan bermacam-macam nilai sosial dan kebudayaan yang diamalkan dalam sesuatu masyarakat bahasa itu. Dengan ini (Bush, 1973; Clore, Ortony, & Foss, 1987; Davitz, 1969; Johnson-Laird & Oatley, 1989; Ortony, Clore, & Collins, 1988; Ortony, Clore, & Foss, 1987, dan Fussel, 2002; dalam Bahren Umar Siregar, 2010) menyatakan bahawa semua bahasa di dunia ini mempunyai berbagai-bagai strategi verbal untuk menyampaikan buah fikiran dan emosi penuturnya. Oleh itu, corak dan bentuk sesuatu bahasa itu bergantung kepada siapa yang menuturkannya dan dalam suasana mana bahasa itu digunakan (Nik Safiah Karim, 1992).

Salah satu sistem lambang yang digunakan oleh masyarakat penutur untuk menyampaikan buah fikiran mereka ialah melalui bahasa kiasan. Bahasa kiasan adalah bahasa yang maknanya tidak seratus peratus dibawa oleh makna perkataan-perkataan yang mendirikannya, yakni jika perkataan-perkataan itu ditakrifkan satu persatu mengikut makna kamusnya. Dengan itu dalam bahasa kiasan, sesuatu perkataan, frasa atau ayat mempunyai maksud yang berlainan daripada makna harfiah perkataan-perkataan yang mendirikannya (Asmah Haji Omar, 2005). Bahasa kiasan terdapat dalam semua bahasa di dunia termasuk bahasa etnik yang kebanyakannya menggunakan unsur alam dan budaya sebagai teras analoginya. Unsur alam dikaitkan sebagai satu disiplin ilmu tentang nilai moral dan prinsip etika mengenai hubungan manusia dan alam sekitar.

PERNYATAAN MASALAH

Malaysia merupakan sebuah negara pelbagai kaum dengan bahasa Melayu diiktiraf sebagai bahasa rasmi, manakala bahasa-bahasa lain masih boleh digunakan secara meluas. Kepelbagaian cara hidup dengan ciri-ciri bahasa yang berbeza ini telah membentuk jurang di antara budaya yang akhirnya menjadi pemisah kepada kelompok masyarakat yang pelbagai tersebut. Abd. Rahim Abd. Rashid (2001) berpendapat bahawa pengaruh budaya etnik dan kaum selain memberi kesan tertentu terhadap perubahan, turut memberi ancaman, menimbulkan konflik dan pergeseran budaya. Hashim Awang (1998) menyatakan bahawa hubungan di antara budaya boleh menimbulkan pelbagai masalah lain yang sekiranya tidak diberikan perhatian yang bersungguh-sungguh boleh mencetuskan pelbagai perbalahan budaya yang secara langsung merupakan perbalahan kaum.

Jurang budaya ini seharusnya dikurangkan bagi menjamin semua kaum, khususnya kumpulan etnik minoriti tersebut agar tidak merasakan diri mereka dipinggirkan daripada masyarakat arus perdana. Oleh itu wajar didedahkan dan dibincangkan persoalan-persoalan berhubung dengan budaya dan kebudayaan supaya dapat ditingkatkan tahap kefahaman budaya dalam kalangan anggota masyarakat (Hashim Awang, 1998). Keperluan masyarakat umum memahami sekurang-kurangnya sebahagian daripada bahasa dan budaya etnik lain amat penting bagi tujuan mengurangkan kemungkinan konflik tersebut. Masyarakat umum perlu memahami bahawa pemikiran dan cara hidup sesuatu etnik itu perlu ditangani melalui bahasa dan budaya mereka bukan berdasarkan budaya masyarakat majoriti di negara ini. Oleh itu bahasa Orang Asli di negara ini perlu diketengahkan sebagai salah satu medium komunikasi khususnya kepada mereka yang mempunyai hubungan secara langsung dengan suku kaum tersebut.

Kajian ini bertujuan untuk memperlihatkan kewujudan bahasa kiasan yang berteraskan alam dan budaya, maknanya dalam konteks masyarakat Orang Asli suku kaum Semai, serta fungsinya dalam kehidupan mereka seharian. Kewujudan tersebut tentunya memerlukan keberkesanan dalam penggunaan sehariannya semasa berinteraksi sesama mereka atau semasa berinteraksi dengan kelompok masyarakat yang lain. Untuk menentukan keberkesanannya maka kedua-dua belah pihak, penutur dan pendengar, harus diambilkira. Jika penutur gagal menguasai kebudayaan bahasa yang digunakannya, maka seringkali akan berlaku kesilapan berbahasa jika dituturkan kepada penutur asli bahasa tersebut. Pemahaman umum terhadap perkara ini amat perlu selaras dengan teori perubahan budaya yang banyak dikemukakan dalam perbincangan atau forum-forum yang berkaitan.

TINJAUAN LITERATUR

Kajian terhadap pengaruh alam dan budaya dalam sesuatu bahasa sudah banyak dilakukan tetapi kajian yang berasaskan kepada bahasa sukuan adalah amat terhad bilangannya. Menurut Roswita Salalihi (2005), kajian yang telah dilakukan tentang bahasa daerah biasanya masih terbatas pada aspek-aspek yang lebih umum seperti jenis-jenis makna, sinonim, antonim, ketaksaan makna, dan lain-lain, sedangkan elaborasi tentang satu aspek tertentu masih lagi kurang. Mengikut kajian Setyo Enturo (2009), salah satu cara untuk memahami budaya suku atau etnik adalah dengan mempelajari dan memahami ungkapan-ungkapan atau peribahasa-peribahasa yang terdapat dalam bahasa mereka. Peribahasa mengandungi nilai-nilai sosial, budaya, ekonomi, keagamaan, pandangan hidup, kepemimpinan, bahkan nilai-nilai politik. Peribahasa, antara lain, berfungsi sebagai nasihat, kritikan, prinsip hidup, atau aturan tingkah laku. Dalam peribahasa juga terkandung nilai-nilai kearifan, misalnya: rendah hati, sopan santun, tidak iri hati, tidak berputus asa, menjaga kehormatan dan nilai gotong-royong.

Dalam konteks bahasa kiasan, Asmah Haji Omar (2005), menyatakan bahasa kiasan lahir daripada kemahiran relasional manusia terhadap alam sekelilingnya, bukan sahaja melalui ruang yang luas tetapi juga merentasi zaman. Kemahiran ini dihablurkan dalam bahasa yang diturun-temurunkan. Manakala Rosta Harun dan rakan-rakan (2002), berpendapat bahawa hampir keseluruhan peradaban tradisional mempunyai ajaran yang menghormati alam sekitar serta menanam rasa takut kepada unsur-unsur ghaib yang berada di sebalik penjelmaan zahir benda-benda yang bernyawa dan tidak bernyawa di alam ini. Menurut Saidatul Nornis Haji Mahali (2007), melalui budaya manusia mula meletakkan peraturan hidup yang mengekang pergerakan dan perlakuan ahli-ahli masyarakat tersebut. Melalui pemerhatian terhadap alam sekitar, manusia pada zaman awal mula meletakkan kepentingan alam sebagai salah satu cara untuk mendidik dan menyampaikan sesuatu teguran mahupun pengajaran menerusi bahasa. Kebanyakan daripada hasil kajian tersebut dengan jelas menunjukkan pengaruh alam dan budaya berperanan besar dalam kewujudan istilah atau frasa-frasa tertentu dalam sesuatu bahasa.

OBJEKTIF KAJIAN

- i. Mengumpul dan mendokumentasikan bahasa kiasan dalam bahasa Semai sebagai salah satu khazanah ilmu di negara ini.
- ii. Memahami makna bahasa kiasan dalam konteks masyarakat Orang Asli suku kaum Semai.

- iii. Meneliti pengaruh alam dan budaya dalam bahasa kiasan Orang Asli suku kaum Semai.

METODOLOGI DAN BATASAN KAJIAN

Kaedah yang digunakan dalam kajian ini adalah secara kajian lapangan dengan menggunakan teknik temu bual semi berstruktur bagi mendapatkan data sebagaimana saranan Schensul dan rakan-rakan (1999) bahawa temu bual kaedah ini adalah yang terbaik untuk meneroka dan menjelaskan faktor-faktor dan subfaktor-subfaktor (Othman Lebar, 2009). Teknik temu bual jenis ini digunakan dengan rasional bahawa responden dapat menghuraikan dengan bebas dan terbuka kepada soalan pokoknya iaitu tentang bahasa kiasan, makna serta fungsinya dalam kalangan penuturnya.

Kajian ini hanya terbatas kepada bahasa kiasan yang terdapat dalam bahasa Semai yang digunakan oleh masyarakat Orang Asli di kawasan Lembah Jelai yang terletak dalam Tapak Penyelidikan Lanai Betau Koyan (LBK) di bawah Pusat Kecemerlangan Pedagogi Peribumi Kebangsaan yang dikendalikan oleh Institut Pendidikan Guru Kampus Tengku Ampuan Afzan, Kuala Lipis, Pahang. Perlu dijelaskan bahawa bahasa Semai yang digunakan di Lembah Jelai berbeza daripada bahasa Semai yang digunakan sebagai mata pelajaran dalam Kurikulum Bersepadu Sekolah Rendah, Kementerian Pelajaran Malaysia dan yang digunakan oleh suku Semai di negeri Perak serta beberapa daerah lain di Semenanjung Malaysia. Data diperolehi daripada hasil temu bual secara langsung dengan lima orang masyarakat Orang Asli suku kaum Semai di Kampung Kuala Koyan, Lembah Jelai, Kuala Lipis, Pahang (Rujuk Lampiran).

KAEDAH PENGANALISISAN DATA

Dapatan kajian ini dibincangkan berdasarkan kepada penyesuaian terhadap kerangka konseptual linguistik kognitif Lakoff Johnson (1980). Perbincangan yang berdasarkan kerangka ini bertujuan untuk memperlihatkan bahawa unsur bahasa kiasan yang lazim digunakan oleh masyarakat penuturnya sehari-hari mempunyai makna sebagaimana pemikiran masyarakat penuturnya. Dapatan kajian ini akan dibincangkan berdasarkan pembahagian yang menjuruskan kepada pengaruh alam dan budaya yang terdapat dalam bahasa yang dikaji. Perbincangan dibuat menjuruskan kepada aspek bahasa kiasan, makna dan asas kewujudannya dari sudut pandangan masyarakat penuturnya, iaitu masyarakat Orang Asli suku kaum Semai di kawasan kajian.

DAPATAN KAJIAN

Kajian ini mendapati bahawa kebanyakan bahasa kiasan dalam bahasa masyarakat Orang Asli suku kaum Semai adalah berteraskan alam dan budaya dalam lingkungan kehidupan mereka seharian. Berikut ialah beberapa contoh bahasa kiasan bahasa Semai yang berteraskan alam seperti haiwan, manusia, tumbuh-tumbuhan dan bentuk muka bumi sebagai analogi mengikut fungsinya, iaitu tahap kemasakan buah-buahan, ukuran dan keluasan, kecantikan wanita, sifat manusia, jarak dan masa, kepemimpinan, dan sumpah, adat dan kepercayaan.

TAHAP KEMASAKAN BUAH-BUAHAN

Dapatan kajian ini menunjukkan terdapat kata-kata kiasan yang digunakan oleh masyarakat Orang Asli suku kaum Semai di kawasan kajian yang menggunakan haiwan bagi menggambarkan tahap kemasakan buah-buahan, khususnya yang berkaitan dengan hasil tanaman atau sumber makanan mereka. Jenis haiwan yang digunakan sebagai perbandingan ini merupakan haiwan yang berada dalam lingkungan budaya kehidupan mereka seharian sama ada haiwan peliharaan ataupun bukan peliharaan seperti kera atau monyet, beruk, ayam, babi, rusa, kijang, burung, ular dan sebagainya termasuk serangga.

Bagi tujuan menunjukkan buah rambutan yang hampir masak atau mengkar masyarakat Orang Asli suku kaum Semai menggunakan haiwan *rau* iaitu kera atau monyet (nama saintifiknya *macacus cynomolgus*) sebagai analogi kiasannya. Bahasa kiasan yang digunakan ialah *celun rau* [cəlun rau] atau *belakang kera*. Kera merupakan binatang yang tidak asing bagi masyarakat Orang Asli khususnya yang mendiami kawasan hutan atau kawasan pedalaman. '*Belakang kera*' dalam konteks ini merujuk kepada bulu di bahagian belakang kera yang berwarna seakan-akan hijau kekuningan jika dilihat dari jarak tertentu. Mereka telah menyamakan bulu buah rambutan hampir masak yang berwarna hijau kekuningan seperti bulu di bahagian belakang kera tersebut. Kata kiasan ini adalah bertujuan untuk memaklumkan bahawa buah rambutan yang *celun rau* masih belum boleh dipetik kerana tidak cukup masak dan tidak sesuai untuk dimakan.

Bahasa kiasan lain yang membawa maksud yang sama ialah *ket jelor* [kət jələr] atau *perut lintah* dan *bihip kap* [bihip kap]. Kedua-dua kata kiasan ini juga merujuk kepada warna kedua-dua jenis haiwan tersebut dan disamakan dengan warna buah rambutan yang hampir masak. Kata kiasan *ket jelor* menunjukkan warna kekuningan bahagian perut lintah berbanding bahagian belakangnya yang lebih berwarna hijau kehitaman.

Rambutan yang *bihip kap* berwarna kemerah-merahan, manakala rambutan yang *celun rau* atau *ket jelor* berwarna hijau kekuningan. Tahap masak bagi *bihip kap* adalah lebih tinggi kerana kata kiasan ini merujuk kepada warna *darah ikan* yang merah tetapi belum cukup masak. Oleh itu buah rambutan yang *bihip kap* lebih masak berbanding buah rambutan yang *celun rau* atau *ket jelor* tersebut. Meskipun maksudnya hampir sama, namun *bihip kap* menggambarkan rambutan yang hampir boleh dipetik daripada segi tahap kemasakannya berbanding pada tahap *celun rau* dan *ket jelor*.

Kajian ini juga mendapati untuk menggambarkan buah-buahan lain yang hampir masak, masyarakat Semai mempunyai beberapa bahasa kiasan lain iaitu *celut tajak* [ɕəluʔ tajoʔ] atau *belakang ular* untuk menggambarkan warna pisang yang hampir masak. Warna belakang ular (tanpa menyatakan jenis ular) dibandingkan dengan warna pisang yang sudah matang dan hampir masak. Manakala bagi menggambarkan buah pinang yang hampir masak, masyarakat Semai menggunakan kata kiasan *kit ot* [kit oʔ] atau *pinggang tebuan* (nama saintifiknya *gespa tropica*) yang menunjukkan warna buah pinang yang separuh masak tersebut menyamai warna kuning bahagian perut tebuan dan belum boleh dikait atau dipetik. Bagi tujuan menggambarkan padi tugal di kawasan huma yang mereka usahakan hampir masak dan belum sesuai untuk dituai, mereka menggunakan kata kiasan *sentak kak* [səntaʔ kaʔ] atau *ekor ikan*. Kata kiasan *sentak kak* juga menggunakan perbandingan antara warna *ekor ikan* (tanpa menyatakan jenis ikan) dengan warna buah padi yang mula menguning tersebut.

Bagi masyarakat Orang Asli suku kaum Semai, kesemua bahasa kiasan di atas merupakan kata-kata yang digunakan untuk dua tujuan, iaitu pertamanya untuk menyatakan kepada seseorang bahawa buah-buahan atau hasil tanaman di kebun atau di dusun mereka sudah mula menguning atau hampir masak dan keduanya sebagai peringatan kepada kanak-kanak agar tidak memetik buah-buahan tersebut kerana masih lagi belum cukup masak. Kedua-dua penggunaan bahasa kiasan tersebut adalah untuk menyatakan bahawa buah-buahan tersebut masih belum sesuai untuk dipetik atau dimakan.

UKURAN DAN KELUASAN

Kata kiasan juga digunakan untuk menunjukkan ukuran dan keluasan bagi rumah, ladang, kebun dan sebagainya yang berkaitan dengan rutin kehidupan mereka seharian. Kata kiasan untuk tujuan ini juga menggunakan haiwan sebagai objek perbandingan, misalnya bagi menunjukkan keluasan dan ketinggian sesuatu kawasan atau rumah kediaman mereka menggunakan kata kiasan *marha-woc-dog* [marha

woc dɔg] atau *sebesar pusar beruk*, *marha seningkang rau* [marha sniŋkaŋ rau] atau *seluas sekangkang kera*, *ensop cep* [ɛnsop cəp] atau *sarang burung*, *kadoq cok* [kado? co?] atau *kaki anjing* dan *nelumpat rusak* [nələmpa? rusa?] atau *lompatan rusa*. Bagi menggambarkan keluasan kawasan tanah, ladang atau kebun yang mereka miliki atau mereka usahakan masyarakat Orang Asli suku kaum Semai di kawasan yang dikaji membandingkan dengan *marha-woc-dog* atau *sebesar pusar beruk* dan *marha seningkang rau* atau *seluas sekangkang kera*. *Pusar beruk* atau *sekangkang kera* merupakan perbandingan yang memberi maksud sempit. Kedua-dua spesis *rau* (*kera* dengan nama saintifiknya *macacus cynomolgus*) dan *dog* (*beruk* dengan nama saintifiknya *macaca nemestrina*) ini merupakan haiwan yang tidak asing dalam kehidupan masyarakat Orang Asli di kawasan pedalaman.

Keadaan yang hampir sama dengan penggunaan kata kiasan yang menggambarkan keluasan kawasan tanah, ladang atau kebun yang mereka miliki atau usahakan, mereka juga menggunakan kata kiasan *nelumpat rusak* [nələmpa? rusa?] atau *lompatan rusa* untuk menunjukkan keluasan tanah yang dibakar untuk pembukaan kawasan tanaman atau ladang baru yang hangus secara tidak menyeluruh atau hangus secara bertompok-tompok. Mereka membuat perbandingan *lompatan* haiwan *rusak* atau *rusa* (nama saintifiknya *cervus equimus*) dengan keadaan ladang yang hangus bertompok-tompok itu dengan jarak antara satu *lompatan* dengan satu *lompatan* lain yang biasanya melangkaui jarak tertentu. Mereka menganggap keadaan ladang seperti itu sebagai melaksanakan kerja yang belum sempurna kerana terdapat kawasan atau bahagian-bahagian yang belum dapat dibakar atau dibersihkan sepenuhnya.

Bagi ukuran luas rumah (*deg*) atau kediaman masyarakat Orang Asli suku kaum Semai menggunakan kata kiasan *ensop cep* [ɛnsop cəp] atau *sarang burung* yang bermaksud rumah yang sempit dan tidak sempurna untuk didiami oleh keluarga yang agak besar. Manakala untuk menggambarkan tinggi rendah sesebuah rumah mereka menggunakan kata kiasan *kadoq cok* [kado? co?] atau *kaki anjing* yang bermaksud rumah yang ukuran ketinggian tiangnya hanya setengah kaki atau satu kaki dari tanah. Penggunaan kata kiasan *kadoq cok* ini bagi tujuan menunjukkan keadaan fizikal ketinggian sesebuah rumah yang dibina dengan menggunakan kaki anjing sebagai analoginya. Bagi tujuan menunjukkan kualiti binaan sesebuah rumah mereka menyebut *deg puk* [dəg pu?] atau *reban ayam* yang membawa maksud keadaan rumah yang dibina oleh orang yang tidak mempunyai kepakaran sebagai tukang rumah. Dalam konteks ini *reban ayam* diumpamakan kepada kediaman manusia bagi menggambarkan ketidaksempurnaan daripada aspek kualiti hasil binaannya.

KECANTIKAN WANITA

Dalam konteks bahasa kiasan yang berteraskan alam, kajian ini mendapati masyarakat Orang Asli suku kaum Semai juga mempunyai kata-kata kiasan yang merujuk kepada kecantikan wanita antaranya *isi hubik* [isi hubi?] atau *isi keledak*, *bungak seteq* [buna? sete?] atau sejenis bunga, *sooq bungak palei* [so? buna? palei] atau *rambut bunga bayas* (ikal mayang), *ser ren wok teli* [sər rən wo? təli] atau *rias batang pisang putih*, *cahayak gecek* [cahaya? gecε?] atau *cahaya bulan* dan *sumbak ku moh* [sumba? ku mōh] atau *kesumba berwarna merah*. Bagi tujuan menyatakan kecantikan asli seseorang wanita mereka menggunakan kata kiasan *cahayak gecek* atau *cahaya bulan* dan *bungak seteq* yang memperihalkan tentang perempuan yang sangat atau paling cantik. Manakala bagi tujuan menceritakan seseorang wanita yang mempunyai rambut yang cantik mereka mengibaratkan sebagai *sooq bungak palei* atau *rambut bunga bayas* yang menunjukkan rambut ikal mayang sebagaimana bunga bayas (nama saintifiknya *oncosperma horrida*) iaitu spesies palma yang mempunyai bunga yang cantik mengurai yang terdapat di kawasan hutan Khatulistiwa. Manakala bagi menggambarkan seseorang wanita yang mempunyai kulit yang putih kata kiasan yang mereka gunakan ialah umpama *ser ren wok teli* atau *rias batang pisang putih*.

Selain aspek kecantikan asli kaum wanita, masyarakat Orang Asli suku kaum Semai juga mempunyai kata kiasan yang menunjukkan kecantikan yang sementara bagi wanita umpamanya *isi hubik* atau *isi keledak* yang memberi maksud wajah perempuan yang nampak cantik selepas disolek. Keduanya *sumbak ku moh* atau *kesumba berwarna merah* yang membawa maksud kecantikan dan kemewahan seseorang itu tidak akan kekal lama. Mereka telah menggunakan kesumba iaitu sejenis tumbuhan yang boleh mengeluarkan warna merah (nama saintifiknya *carthamus tinctorius*) sebagai kata kiasan untuk kecantikan dan kemewahan yang sementara berdasarkan warna yang dihasilkan daripada kesumba akan luntur dalam tempoh tertentu. Sebagaimana masyarakat sejagat mereka juga pemahaman yang sama hakikat bahawa kecantikan dan kemewahan itu merupakan sifat sementara yang akan hilang atau merosot apabila tiba waktunya.

SIFAT MANUSIA

Masyarakat Orang Asli suku kaum Semai juga banyak mempunyai bahasa kiasan yang menunjukkan sifat atau perangai manusia yang dapat dibahagikan kepada sifat yang positif dan sifat yang negatif. Kajian ini mendapati bahawa kata kiasan yang menunjukkan sifat yang negatif lebih banyak berbanding kata kiasan yang menunjukkan sifat yang

positif. Antara kata kiasan yang menunjukkan sifat yang positif ialah *raha-pok* [raha po?] atau *macam ayam* yang bermaksud seseorang yang sangat rajin. Bagi Masyarakat Orang Asli suku kaum Semai ayam dianggap sebagai binatang yang rajin kerana haiwan tersebut bangun pada awal pagi untuk keluar mencari rezeki. Kata kiasan yang sama ialah *bi rayot* [bi rayo?] atau *tidak duduk diam* yang merujuk kepada seseorang yang rajin membuat sesuatu pekerjaan. Bagi menunjukkan seseorang yang mudah untuk diminta bantuan atau pertolongan; kata kiasannya ialah *ce'os sood* [ce 'os so'od] atau *kayu api kering*. Manakala bagi menggambarkan seseorang yang membuat sesuatu pekerjaan yang kemas sehingga tidak boleh dipersoalkan lagi disebut *tehol abok* [tehol abo?] atau *tiup habuk*. Kata kiasan *tehol abok* adalah merujuk kepada sesuatu kerja yang dibuat dengan sangat sempurna sehinggakan semua habuk turut disapu.

Kata kiasan yang menunjukkan sifat yang negatif pula terdiri daripada *tok entaq* [to? ənta?] atau *tiada telinga* merujuk kepada seseorang yang tidak mendengar nasihat, *pek ber eij wet* [pe? bər eij wət] atau *tiada tali perut* merujuk kepada seseorang yang tidak mempunyai belas kasihan terhadap orang lain atau seseorang yang tidak berhati perut, *cap bed* [cap bed] atau *makan tidur* merujuk kepada seseorang yang malas, *sentak tentok* [sənta? tənto?] atau *ekor burung* (cawi-cawi) merujuk kepada seseorang yang suka mengikut telunjuk seseorang. Burung cawi-cawi (nama saintifiknya *dicrurus spp.*) merupakan sejenis burung yang mempunyai ekor seperti ekor damak panah dan burung ini sering diekori burung kecil yang lain. Selain itu *sengik tajuk* [səŋi? tajo?] atau *hati ular* merujuk kepada seseorang yang cepat panas baran, *le-em – le-em, moh gau* [le'əm-le'əm mōh gau] atau *lembut-lembut hidung babi* merujuk kepada seseorang yang kelihatan lemah lembut itu adakalanya lebih kasar tingkah lakunya, *raha-weoi* [raha wəoi] atau *macam mawas* merujuk kepada seseorang yang tidak mempunyai rumah kediaman kerana malas berusaha, *raha-cak nakpug* [raha ca? na? pug] atau *macam makan ayam* merujuk kepada seseorang yang makan berselerak seperti ayam, *raha-rau/dog* [raha rau/dog] atau *macam kera/beruk* merujuk kepada seseorang yang kedekut dan lain-lain lagi.

JARAK DAN MASA

Bagi bahasa kiasan yang menunjukkan pengukuran jarak dan masa, kajian ini mendapati masyarakat Orang Asli suku kaum Semai menggunakan beberapa analogi sebagai kayu ukur berdasarkan budaya kehidupan mereka. Kajian ini mendapati bahawa bagi tujuan menunjukkan jarak sesuatu tempat yang mereka tuju kata kiasan yang digunakan ialah *nok lernur bakou* [no? lənur bakou] atau *sebatang rokok* dan *sempak paser* [səmpa?

paser] atau *selontar pasir*. Adakalanya mereka juga menggunakan kata kiasan *sepelontar sepah sirih* bagi menunjukkan maksud yang sama. Kata kiasan *nok lernur bakou* [səbatəŋ rukoʔ] atau *sebatang rokok* adalah untuk menunjukkan jarak yang dituju oleh seseorang atau lokasi sesuatu tempat itu boleh sampai dalam masa yang sama dengan tempoh menghisap sebatang rokok. Manakala bagi kata kiasan *sempak paser* [səmpaʔ paser] atau *selontar pasir* pula digunakan untuk menunjukkan tempat yang lebih dekat berbanding jarak bagi *nok lernur bakou* tersebut. Kata kiasan *sempak paser* [səmpaʔ paser] atau *selontar pasir* adakalanya digantikan dengan kata kiasan *sepelontar sepah sirih* bagi menunjukkan jarak yang sama.

Selain pengukuran jarak, pengukuran masa juga merupakan aspek yang dititikberatkan dalam kehidupan masyarakat Orang Asli suku kaum Semai. Untuk itu kajian ini mendapati bahawa mereka telah menggunakan kata kiasan *nok laknik* [noʔ loʔniʔ] atau *nok periuk* [noʔ pəriuʔ] atau dalam bahasa Melayu bermaksud *sekuali nasi* atau *seperiuk nasi*, *selah leu* [səlah leu] atau *buluh layu* dan *nget leu* [ŋeʔ leu] atau *buluh hangus*. Bagi menggambarkan tempoh masa yang diambil bagi satu-satu pekerjaan atau urusan mereka menggunakan *nok laknik* atau *nok periuk* iaitu tempoh masa yang diambil bagi sekuali atau satu periuk nasi untuk masak disamakan dengan masa yang diambil untuk menyiapkan sesuatu pekerjaan yang dibuat.

Bagi jangka masa yang agak singkat mereka membandingkan tempoh masa tersebut dengan *selah leu* atau *buluh layu* dan *nget leu* atau *buluh hangus*. Buluh yang dimaksudkan dalam kata kiasan ini ialah buluh yang digunakan untuk memasak atau mengukus nasi, lauk atau makanan-makanan lain yang dimasak menggunakan buluh sebagaimana masyarakat Melayu menggunakan buluh untuk memasak lemang, sejenis masakan tradisional Melayu. Tempoh masa *selah leu* ialah tempoh di mana warna hijau buluh yang dilayur atau dipanggang itu bertukar menjadi warna keputihan. Manakala tempoh masa untuk *nget leu* ialah tempoh di mana warna hijau buluh yang dilayur atau dipanggang itu bertukar menjadi sedikit kehangusan atau dengan kata lain menjadi masak. Sebagaimana juga *nok laknik* kedua-dua tempoh masa *selah leu* dan *nget leu* adalah bertujuan untuk menunjukkan tempoh masa bagi sesuatu pekerjaan yang dibuat. Dapatan ini juga menunjukkan bahawa tempoh masa *nget leu* adalah lebih panjang berbanding *selah leu*.

KEPEMIMPINAN

Kajian ini mendapati terdapat tiga kata kiasan masyarakat Orang Asli suku kaum Semai yang berkaitan dengan kepemimpinan, iaitu *karap i-kit*, *karap i-ikuliu* [karap i-kit, karam

i-ikuliu] atau *karam di pangkal rakit*, *semuanya karam*, *mai raknak* [mai ra?na?] atau *orang tua* dan *bah bergul* [bah bærgul] atau *lelaki berjasa*. Dalam aspek gaya kepemimpinan bahasa kiasan *karap i-kit*, *karap i-ikuliu* membawa maksud bahawa sekiranya seseorang pemimpin atau ketua itu membuat sesuatu kesilapan akan menyebabkan orang bawahannya juga akan menerima akibatnya. Sebagaimana peribahasa Melayu, masyarakat Semai juga mempunyai tanggapan yang sama terhadap seseorang pemimpin atau ketua yang melakukan sesuatu kesilapan di mana kesannya amat buruk kepada orang bawahan yang terpaksa mewarisi kesalahan atau kesilapan orang yang terdahulu.

Selain itu terdapat kata kiasan yang menunjukkan seseorang yang berjasa atau yang mempunyai kredibiliti sebagai ketua yang mereka namakan *mai raknak* atau *orang tua* dan *bah bergul* atau *lelaki berjasa*. Kata kiasan *mai raknak* merujuk kepada seseorang yang menjadi tonggak dalam sesuatu keluarga, institusi atau komuniti kecil. Dalam keadaan tertentu *mai raknak* ditafsirkan sebagai seseorang yang terpenting untuk membuat keputusan khususnya dalam perbicaraan yang melibatkan kes adat dan hal ehwal komuniti masyarakat setempat. Selain *mai raknak* kata kiasan yang digunakan untuk menunjukkan seseorang lelaki yang banyak menabur jasa kepada orang lain ialah *bah bergul*. *Bah bergul* merupakan simbol kepada seseorang lelaki yang menjadi tonggak atau pemimpin dan banyak berjasa kepada orang lain khususnya kepada masyarakat setempat. *Bah bergul* dianggap sebagai seseorang yang boleh diharap oleh masyarakat di sekelilingnya dalam apa jua masalah yang mereka hadapi.

Sesuatu yang unik ialah, sungguhpun seseorang individu mungkin popular dan petah bercakap berpengaruh dalam urusan umum, kaum Semai tidak memiliki ketua yang rasmi. Pertikaian dalam masyarakat Semai diselesaikan melalui mengadakan *bicaraa* (*bicara*) atau perhimpunan umum di rumah tok batin. Perjumpaan ini mungkin berlangsung selama beberapa hari dan membabitkan perbincangan menyeluruh mengenai punca, motivasi dan penyelesaian pertikaian oleh peserta dan seluruh masyarakat, berakhir dengan Tok Batin mendakwa salah seorang atau kedua-dua yang bertikai supaya tidak mengulang tabiat mereka agar tidak membahayakan masyarakat.

SUMPAH, ADAT DAN KEPERCAYAAN

Masyarakat Orang Asli merupakan masyarakat yang mengamal budaya tradisi dari turun-temurun yang kaya dengan adat resam dalam kehidupan mereka seharian. Keadaan ini tidak terkecuali bagi masyarakat Orang Asli suku kaum Semai. Kajian ini mendapati bahawa banyak aspek adat resam yang antara lain merangkumi sumpah, adat dan kepercayaan dinyatakan dalam bentuk bahasa kiasan untuk tujuan penggunaannya

dalam kehidupan khalayak mereka. Sesuatu pertikaian dalam kalangan masyarakat mereka diselesaikan melalui *bicaraa*, iaitu perhimpunan umum di rumah Tok Batin.

Perjumpaan ini mungkin berlangsung selama beberapa hari dan membabitkan perbincangan menyeluruh mengenai punca, motivasi dan penyelesaian pertikaian oleh peserta dan seluruh masyarakat, berakhir dengan Tok Batin mendakwa salah seorang atau kedua-dua yang bertikai supaya tidak mengulang tabiat mereka agar tidak membahayakan masyarakat. Antara kata kiasan yang terdapat dalam konteks sumpah, adat dan kepercayaan ialah antara lain *nyong enit* [ɲoŋ ənniʔ] atau *ambil buruk, be lenlot ru mat arik* [bə lənlɔʔ ru maʔ ariʔ] atau *berbohong di hadapan matahari, ngecat reis* [ŋɔcaʔ reis] atau *putus hati, rahnah cok* [rahnah coʔ] atau *tarik rotan, telak maluk* [tələʔ maluʔ] atau *lihat kemaluan, perensol bicaraa* [pərənsol bicaraa] atau *menyoal bicara dan bemat* [bəрмаʔ] atau *mata yang tajam*.

Bagi tujuan menyatakan kepatuhan kepada sumpah yang mereka lafazkan dalam keadaan tertentu, masyarakat Orang Asli suku kaum Semai menggunakan kata kiasan *nyong enit* [ɲoŋ ənniʔ] atau *ambil buruk* dan *be lenlot ru mat arik* [bə lənlɔʔ ru maʔ ariʔ] atau *berbohong di hadapan matahari*. Kata kiasan *nyong enit* membawa makna bersumpah tidak akan melakukan lagi sesuatu perkara atau tidak akan berpijak lagi ke situ jika seseorang itu melakukan sesuatu kesalahan atau bergaduh dengan seseorang. Keadaan ini boleh digambarkan misalnya jika berlaku permusuhan di antara satu sama lain dan pihak yang terlibat bersumpah tidak akan bertegur sapa lagi atau tidak akan datang lagi ke tempat tersebut. Manakala bagi kata kiasan *be lenlot ru mat arik* memberi makna yang hampir sama dengan *nyong enit*, tetapi *be lenlot ru mat arik* membawa makna lebih kepada perihal menyatakan sumpah, iaitu *berbohong di hadapan matahari*. Sumpah yang dikatakan bersaksikan matahari ini adalah sumpah yang agak berat kerana matahari merupakan sesuatu yang amat digeruni bagi mereka.

Selain sumpah terdapat kata kiasan yang memberi makna tentang sesuatu ketetapan yang tidak boleh diubah, khususnya yang melibatkan perbicaraan akibat daripada sebarang pertelingkahan dan pantang larang yang diwarisi sejak zaman berzaman. Kata kiasan *rahnah cok* [rahnah coʔ] atau *tarik rotan* dan *ngecat reis* [ŋɔcaʔ reis] atau *putus hati* misalnya membawa maksud kata putus atau keputusan yang tidak boleh dipersoalkan lagi. Kata kiasan *rahnah cok* digunakan untuk menggambarkan sesuatu yang diputuskan dalam sesuatu *bicaraa* itu adalah muktamad dan tidak boleh dipertikaikan lagi. Manakala bagi *ngecat reis* adalah merujuk kepada kata-kata yang digunakan dalam pertuturan seharian yang tidak boleh ditarik balik misalnya dalam membuat janji dan sebagainya. Kata kiasan yang

sama maksudnya dengan *ngecat reis* ialah *jerlok kajek ku lubok* [jərlɔʔ kajɛʔ ku luboʔ] atau *kaki terjerlus dalam lubang* yang menunjukkan kata-kata yang tidak dapat ditarik balik akibat daripada keterlanjuran percakapan seseorang.

Dalam sesuatu *bicaraan* seseorang yang benar-benar telah melakukan kesalahan serta mengaku kesalahannya lalu dijatuhi hukuman dikatakan duduk atau berdiri dengan *telak maluk* [təlaʔ maluʔ] atau *lihat kemaluan* iaitu duduk atau berdiri dalam keadaan tunduk seolah-olah memandang kepada kemaluan sendiri. Kata kiasan ini memberi pengertian bahawa seseorang yang duduk atau berdiri *telak maluk* ini berada dalam keadaan yang amat malu setelah dijatuhi hukuman akibat daripada kesalahan yang dilakukannya. Manakala bagi kes-kes tertentu, di mana jika seseorang yang tidak melakukan kesalahan tetapi dituduh melakukan kesalahan biasanya akan mengaku salah tetapi dengan *perensol bicaraan* [pəɾənsɔl bicaraan] atau *menyoal bicaraan* yang bermaksud seseorang yang dituduh bersalah menyoal bukti kesalahan yang dilakukannya dalam *bicaraan* sebelum mengaku bersalah. Ini bermakna seseorang yang dituduh bersalah akan mengaku bersalah setelah orang yang menuduhnya membuktikan kesalahan yang dilakukannya terlebih dahulu. Keputusan dalam *bicaraan* adalah bergantung kepada budi bicara dan kebijaksanaan Tok Batin yang biasanya bertindak sebagai hakim bagi sesuatu perbincangan itu.

Masyarakat Orang Asli suku kaum Semai juga amat mempercayai kewujudan kuasa ghaib dan makhluk halus. Kajian ini mendapati beberapa kata kiasan yang digunakan untuk menyatakan kewujudan unsur-unsur tersebut dalam kehidupan mereka antaranya peranan *Tok Halaq* atau bomoh sebagai perantara dengan kuasa ghaib dan makhluk halus tersebut. Bomoh yang handal disebut sebagai *bermat* [bərmaʔ] atau *mata yang tajam*, yang memberi makna seseorang bomoh boleh melihat makhluk halus atau bomoh yang tahu gerak geri makhluk halus. Seseorang pesakit tidak boleh menggunakan khidmat *Tok Halaq* lain dari luar kawasannya selagi si pesakit masih dalam tempoh rawatan *Tok Halaq* dari kampung atau kawasan sendiri kerana dikhuatiri akan berlaku *tekreg* [teʔreg] atau *pecah pantang* yang boleh membawa maut atau penyakit yang dihidapi menjadi semakin parah.

RUMUSAN

Sebagai rumusannya, kajian ini mendapati bahawa unsur alam dan budaya memainkan peranan penting sebagai asas kepada tercetusnya sesuatu bahasa kiasan dalam bahasa masyarakat Orang Asli suku kaum Semai. Dapatan kajian ini adalah selaras dengan

pandangan Asmah Haji Omar (2005) yang menyatakan bahawa bahasa kiasan lahir daripada kemahiran relasional manusia terhadap alam sekelilingnya, bukan sahaja melalui ruang yang luas tetapi juga merentasi zaman. Penggunaan bahasa kiasan yang berunsurkan alam dan budaya dalam kajian ini telah menampakkan dengan jelas betapa hubungan manusia dan alam sekeliling itu amat penting dalam kehidupan mereka. Dapatan kajian juga turut memperkukuhkan teori ekologi budaya oleh Julian Steward (dalam Hashim Awang, 1998) yang mengatakan bahawa masyarakat yang kurang maju dari segi teknologi lebih kuat dipengaruhi oleh persekitaran. Hal ini bertepatan dengan pendapat Steward yang menghujahkan bahawa setiap budaya itu dilenturkan oleh alam dan persekitarannya.

Dalam aspek unsur alam, kajian ini menunjukkan masyarakat Orang Asli suku kaum Semai banyak menggunakan haiwan dan tumbuh-tumbuhan sebagai teras analoginya dalam kebanyakan bahasa kiasan mereka. Manakala dalam aspek unsur budaya mereka telah menggunakan pengalaman yang mereka lalui dalam kehidupan mereka seharian seperti memburu, bercucuk tanam, memasak, membuka kawasan pertanian atau penempatan baru sebagai teras analoginya. Penggunaan unsur alam dan budaya tersebut merangkumi kata kiasan yang membawa kedua-dua makna iaitu makna yang positif dan makna yang negatif. Namun jika dibandingkan antara kedua-duanya, kata kiasan yang membawa makna yang negatif lebih banyak digunakan berbanding makna yang positif. Sama ada kata kiasan yang membawa makna yang positif atau yang membawa makna yang negatif, mereka menganggap bahasa kiasan salah satu garis panduan kepada kehidupan mereka seharian. Orang dewasa kelihatannya dikawal melalui pendapat umum. Kaum Semai sendiri menyatakan "Tidak terdapat pihak berkuasa di sini kecuali rasa malu".

Selain berfungsi sebagai garis panduan kepada kehidupan seharian, terdapat juga kata-kata kiasan suku kaum ini yang menggambarkan sesuatu keadaan atau suasana yang menyentuh perasaan masyarakat penuturnya seperti kata kiasan *berseniung* [bəseniun] yang menggambarkan keadaan sunyi sepi setelah semua hadirin pulang ke rumah masing-masing selepas sesuatu upacara atau keramaian diadakan. Suasana yang semasa upacara atau keramaian amat meriah telah bertukar menjadi sunyi sepi ini ada kalanya amat memberi makna kepada mereka setelah mereka 'berpesta' umpamanya dalam upacara sewang yang biasanya dihadiri oleh hampir kesemua masyarakat di kawasan tersebut.

BIBLIOGRAFI

- Abd. Rahim Abd. Rashid, 2001. *Nilai-Nilai Murni dalam Pendidikan: Menghadapi Perubahan dan Cabaran Alaf Baru*. Kuala Lumpur: Utusan Publications & Distributions Sdn. Bhd.
- Abdullah Yusof & Ahmad Kamil Ghazali, 1996. "Kognisi dan Hubungannya dengan Bahasa." *Jurnal Dewan Bahasa*, 40 (2), 164-173.
- Asmah Haji Omar, 2005. Budaya dan Bahasa Kiasan. *Jurnal Peradaban Melayu*, Vol. 3. 25 April 2011 dalam penerbit.upsi.edu.my/website_e-jurnal/jurnal%20site/.../bab1.html
- Asmah Haji Omar (ed.), 2006. *Bahasa Mah Meri*. Kuala Lumpur: Penerbit Universiti Malaya.
- Bahren Umar Siregar, 2010. Emosi dan Kebudayaan dalam Bahasa Kiasan. 1 April 2011 dalam <http://sastra.um.ac.id/wp-content/uploads/2010/01/104-Bahren-Umar-Siregar-LTBI-UAJ-Emosi-dan-Kebudayaan-dalam-Bahasa-kiasan.pdf>
- Darian, Steven, 2001. Peranan Bahasa Kiasan Dalam Teks Sains Peringkat Pengenalan. *Jurnal Dewan Bahasa*, 1 (1), 55-86.
- Dentan, Robert Knox, 1979. *The Semai: A Nonviolent People of Malaya*, Fieldwork Edition, Case Studies in Cultural Anthropology. New York: Holt, Rinehart and Winston.
- Hashim Awang A. R., 1998. *Budaya & Kebudayaan: Teori, Isu dan Persoalan*. Kuala Lumpur: Citra Budaya
- Kementerian Pelajaran Malaysia, 2003. *Huraian Sukatan Pelajaran Bahasa Semai, Peringkat 1 Tahun 3 dan 4*. Kuala Lumpur: Pusat Perkembangan Kurikulum, KPM dan Dewan Bahasa dan Pustaka.
- Nik Safiah Karim, 1992. *Beberapa Persoalan Sosiolinguistik Bahasa Melayu*. Kuala Lumpur: Dewan Bahasa dan Pustaka.
- Rajjee Hadi, 1995. "Bahasa dan Fikiran: Hubungan Antara Struktur Lahir dengan Struktur Batin." *Jurnal Dewan Bahasa*, 39 (11), 1017-1023.
- Rosta Harun, Zaidi Hassan & Azizi Muda, 2002. Masyarakat Melayu dan Etika Alam Sekitar. Prosiding Simposium Melayu Malaysia, 24-25 Ogos 2002. 466-472. Persatuan Kakitangan Akademik, Universiti Kebangsaan Malaysia.
- Schensul, S. L., Schensul, J. J. & Le Compte, M. D., 1999. *Essential Ethnographic Methods: Ethnographer's Toolkit*. New York: Altamira Press.

Temu bual:

Achom bin Luji. Umur: 62 tahun.

Alamat: Kampung Kuala Koyan, Kuala Lipis, Pahang

Pekerjaan: Pesara Kerajaan.

Batin Achom a/l Khamis. Umur: 70 tahun.

Alamat: Kampung Kuala Koyan, Kuala Lipis, Pahang

Pekerjaan: Kerja kampung

Munan a/l Yai. Umur: 42 tahun.

Alamat: Kampung Kuala Koyan, Kuala Lipis, Pahang

Pekerjaan: Kerja kampung.

Sembunyi anak Jamil. Umur: 53 tahun.

Alamat: Jabatan Kebajikan Orang Asli, Kuala Lipis, Pahang

Pekerjaan: Pegawai Kerajaan

ir
a
g
a
n.
d
u
r
r
r
a
a
r
u
t
r
g
f.
a
la
at
li
ja
ig
n]
ih
sa
/a
m
in